

Környei Ágnes

A kulturális diplomácia tegnap és ma

A kultúra igenis számít. Számít a társadalmi kohézió és a rugalmasság, a gazdasági fejlődés és fenntarthatóság, a párbeszéd és a kölcsönös megértés szempontjából.

Irina Bokova, UNESCO Főtitkár 2014¹

„A kultúra egy olyan prizma, amelyen keresztül megértjük a világot és egy olyan eszköz, amellyel alakítjuk, formáljuk azt. Ez egy ösvény is, amelyen keresztül nyitni tudunk más emberek felé, a jelentések és tapasztalatok hatalmas sokfélesége felé. Sokkal több mint látnivalók, előadó művészet és könyvek – a kultúra az, amik vagyunk. A képzelet kútforrása, a valahova tartozás a változások idején és erőforrás az innovációhoz a korlátok korában. Semmilyen társadalom sem virágozhat kultúra nélkül. Semmilyen fejlődés sem lehet fenntartható nélküle”. (Irina Bokova²)

A kultúra hatalma, fontos szerepe legalább öt aspektusból bemutatható az Edinburgh-i Nemzetközi Kulturális Csúcstalálkozó³ tanulságai szerint. A kultúrának egyrészt a bizalomépítésben és a társadalmakon belüli kihívások feltárásában van nagy szerepe, másrészt támogatja a fenntartható gazdasági fejlődést és az egyenlőtlenség csökkentését. Harmadrészt a kultúrának befolyása van az újjáépítésre és a megbékélés politikájára, de erősíti a nemzetek közötti kapcsolatokat is, továbbá ki kell emelni a kultúra hatását a fiatalokra.

A kultúra legalapvetőbb lényege szerint az emberekről, az embereknek szól, s nem a kormányoknak. A történelem újra és újra bizonyítja, hogy a kormányok nem tudnak sikeresen kultúrát előállítani vagy alkotni – annak az emberektől kell jönnie. Ha a diplomácia a kormányról szól, akkor a kultúra az emberekről. Ha a diplomácia a kompromisszumkeresésről szól, akkor a kultúra a különbségek őszinte feltárásáról. Ha a diplomácia a diskurzus irányításáról, a kultúra a hatalom és befolyás szétterítéséről minél többek között.

¹ CULTURE MATTERS Why culture should be at the heart of future public policy
<http://www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/culture-matters-report.pdf>

² 2014 Edinburgh International Culture Summit
<http://www.britishcouncil.org/sites/britishcouncil.uk2/files/culture-matters-report.pdf>

³ 2014. augusztus 10 és 12 között Edinburgh-ban 32 ország 90 kulturális vezetője gyűlt össze és találkozott híres művészekkel, gondolkodókkal a második Nemzetközi Kulturális Csúcstalálkozón. Mottója, 'a kultúra a bizalom valutája' ('Culture – a Currency of Trust') a csúcstalálkozó rendezőinek meggyőződését tükrözi, hogy a kultúra és a művészetek képesek a kölcsönös megértés erősítésére nemzetek, államok, városok között. Az első csúcstalálkozó, amelyen 33 ország küldöttei vettek részt 2012 augusztusában volt. Ennek szervezésében a skót és a brit kormány mellett részt vett a British Council, az Edinburgh-i Nemzetközi Fesztivál és a Skót Parlament.

Egy nemrég megjelent uniós jelentésben, amely egy kulturális külkapcsolati stratégia megalkotására tesz javaslatot, olvasható, hogy „sok művész, kulturális aktivista és kommentátor szemében a nyersen instrumentális vagy érdekezérelt indítékok veszélyt jelentenek a művészi és kulturális integritásra. Sok tisztviselő és diplomata éppen ellenkezőleg, nagyon kevésbé hisz a kulturális értékben önmagában. A konzultációk azt mutatták azonban, hogy a két megközelítés nem alternatíva, a kulturális kapcsolatok mindkettőt magukban foglalják. Van bőven tér – és szükség – a politika és piac vezérelt ambíciókra, ahogy belső kulturális és humanista ambíciókra is.”⁴

A XX. században, különösen az elmúlt évtizedekben mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a nemzetközi kulturális kapcsolatok az államok közötti és a nemzetközi erőviszonyok változásainak egyre jelentősebb tényezője. A „nemzetköziesedés”, a globalizáció kihat a különböző országok minden egyes létszférijára: gazdasági, politikai és szociális fejlődésükre egyaránt. De a kultúra természeténél fogva sokkal nehezebben homogenizálható, befolyásolható, mint pl. a gazdaság, erősebb ellenállást tanúsít az egységesítő-integráló tendenciákkal szemben, így kulturális téren a nemzetköziesedés sajátos törvényszerűségek szerint megy végbe.

A kulturális érintkezés egyik formája a nemzetközi rendszer szereplői között létrejövő spontán kapcsolat, egy másik pedig a tudatos, intézményesített kulturális kapcsolat. A spontán létrejövő együttműködés lehet egyoldalú vagy kölcsönös, míg az intézményesített kulturális kapcsolatok alapvetően kölcsönösségen alapuló viszonyt jelentenek. A nemzetközi kulturális kapcsolatok fogalma mindkét érintkezési formát magában foglalja, míg a szűkebb, tudatos kapcsolatépítést nemzetközi kulturális együttműködésként írjuk le. Ez utóbbin belül helyezük el a kulturális diplomáciát, a kormány hivatalos politikáját. A XIX. század második feléig az állami politika csak nagyon ritkán alkalmazta tudatosan a nemzetközi kulturális érintkezést, ezért a jelen dolgozat alapvetően a nemzetközi kulturális együttműködés későbbi időszakával, a kulturális diplomácia⁵ kifejlődésével foglalkozik.

1. A kultúra megjelenése a külkapcsolatokban

⁴ Engaging the World: Towards Global Cultural Citizenship <http://cultureinexternalrelations.eu/wp-content/uploads/2014/06/Preparatory-Action-eBook-1.4-master.pdf> 84. old. In the eyes of many artists, cultural activists and commentators, crudely instrumental or interest-driven motives are threats to artistic and cultural integrity. Many officials and diplomats on the contrary have little faith in cultural value for its own sake. The consultation has shown, however, that the two positions do not constitute an ‘either-or’ alternative. Instead cultural relations can embrace both. There is ample space – and need – for policy and market driven ambitions, just as there is for intrinsically cultural or humanist ones.

⁵ A kulturális diplomácia kifejezés mellett számos más megjelölést használnak a tudatos, kulturális külkapcsolatok építésére, így külföldi kulturális ügyek (foreign cultural affairs), nemzetközi kulturális kapcsolatok (international cultural relations) vagy külföldi kultúrpolitika (foreign cultural policy).

A nemzetközi kulturális kapcsolatok már a nemzeti szintű kulturális politika megszületése előtt is léteztek. Már a XVIII. század előtt is mozogtak – ugyan meglehetősen nehézkesen, de szabadon – materiális és immateriális kulturális javak az országok között, de a politika vagy a gazdaság szereplői nem fedezték fel céljaikhoz, nem jöttek létre intézmények e célból.

A népek, államok érintkezésével már a történelem kezdete óta kulturális hatást gyakoroltak egymásra a társadalmak. Gienow-Hecht⁶ gondolatmenetét követve már századokkal ezelőtt informális „nagykövetek” járták a világot (utazók, felfedezők, művészek stb.). A kultúra spontán hatott a nemzetközi kapcsolatokra, áttételesen érvényesült a politikában, például az országok vezető rétegét kulturális affinitása befolyásolta a döntéshozatalban. Ahogy David Potter⁷ történész a XVI. századi angol–francia kapcsolat „privát arcára” hívja fel a figyelmet. A brit és a francia befolyásos családok ismeretséget, barátságot kötöttek és hosszabb látogatásokat tettek egymásnál, amit nem a vérségi kapcsolat motivált, hanem a személyes érdek, azaz a brit jómódú családok gyermekeinek bevezetése a társaságba, a francia nyelv, a diplomaták nemzetközi nyelvének elsajátítása. Megemlíthető, hogy a jezsuita rend informálisan, a kultúrán keresztül milyen nagymértékben hatott a francia udvar diplomáciai karára, hiszen XIV. Lajos udvarában a francia karrierdiplomaták mind jezsuita diákok voltak. Voltaire és Rousseau kiterjedt levelezésükkel, kapcsolataik ápolásával bizonyosan hozzájárultak a francia kultúra, a francia gondolkodásmód külföldi elterjedéséhez. De napjainkban, a globalizáció korában is nyilvánvalóan megfigyelhető a kultúrák keveredésének hatása a nemzeti külpolitikára. Az angol nyelv dominanciája az amerikai populáris termékeknek nagy piacot biztosít, ezzel közvetítve az amerikai normákat is. Ugyanakkor persze ellenállást is szül (lásd Franciaország és Kanada aktivitását a sokszínűség védelmében).

A spontán hatások fontosságát nem kétségbe vonva a dolgozat elsősorban azt a folyamatot elemzi, amely a kulturális hatás tudatos kialakítását célozza. Ennek genezise is az ókorig vezethető vissza, az uralkodók, a nemzetek, államok már az antik idők óta igyekeztek pozitív képet kialakítani magukról külföldön vagy párbeszédet létrehozni más népekkel. Tehát a hatáskeltés és a befogadás is tudatos volt. Az egyházak misszionálása is ide sorolható, hiszen a vallási térítés együtt járt a kulturális hatással, csakúgy mint az iskolák fenntartása külföldön. A XX. század elején még a szekularizált francia állam is kénytelen volt támogatni egyházi iskolákat külföldön, ahol még nem jött létre laikus, világi oktatás. Az olasz jezsuita, Matteo Ricci jól ismert világtérképe az európai és kínai földrajzi ismereteket egyesítette és a kínai és európai kultúra találkozását jól szimbolizálja, ami mindkét fél számára hasznos, gyümölcsöző volt. Térítő munkássága ugyan nem volt sikeres, hiszen a XVIII. század folyamán missziók elhagyták a Távols-Keletet, mégis a kínai és európai kultúra közti párbeszéd

⁶ GIENOW-HECHT, Jessica (DONFRIED, Mark eds.): Searching for a Cultural Diplomacy. Berghahn Books, 2010. 13–25.

⁷ POTTER, David: The Private Face of Anglo-French Relations in the Sixteenth Century: the Lises and Their French Friends'. In: D. Grummit (ed.), *The English Experience in France in the 16th Century c.1450-1558: War, Diplomacy and Cultural Exchange*, Ashgate, 2002, 200–222.

megteremtésével hatalmas tettet hajtott végre, az inkulturáció példajaként⁸ emlegetik ma is. Az alkalmazkodás módszere, azaz a másik ember kultúrájának tisztelete, a vele való párbeszéd és a tolerancia, azaz a kölcsönös korrekció és gazdagodás ma is időszerű kérdés.

Az uralkodók sokszor felhasználták a nagy művészeket céljaik eléréséhez. Például VIII. Henrik a zavargások és a megrendelések hiánya miatt Baseltől Angliába menekülő Hans Holbeint használta fel imázsa javítására, hogy Európa legfontosabb és legelismertebb uralkodójaként jelenhessen meg. Az első portrét 1536-ban festette Holbein, amelynek az eredeti modellvázlata alapján még további három készült az egyes feleségek arcképeinek párjaként. De jól ismert V. Károly német-római császár lovas portréja is, amit Tiziano festett. Nem véletlen, hogy a velencei mester az évtizedek óta uralkodó császárt éppen a győztes, 1547-es mühlbergi csatában ábrázolja, amely fordulópontot jelentett a német protestáns uralkodókkal folytatott harcában, így ez egyértelmű üzenet volt számukra. Különleges Rubens esete, aki nemcsak udvari festő volt, de a nemzetközi diplomáciában is kitüntette magát. I. Károly angol király kérésére közbenjárt az angol–spanyol viszály megoldása érdekében és a békeszerződés aláírása (1630. november 15.) után mindkét országban lovaggá ütötték. Természetesen az említett példák ellenére a híres, sokat utazó művészek (pl. Goethe, Turner) külföldi útjai általában nem voltak diplomáciai küldetések, bár hatásuk spontán módon, műveik útján természetesen érvényesült.

A kultúra körülbelül a felvilágosodás koráig nem volt egy adott nemzeti területhez köthető, inkább egy kontinuum, amit a (gyakran változó) határok tördeltek részekre. A nemzeti kultúra megteremtését célul tűző nemzetállam, amely a XIX. századra nyúlik vissza, változást hozott. A kultúra mint a nemzeti identitás alapja a francia forradalom után megszülető nemzetállam alapvető tézise. A nemzeti egység megteremtése érdekében egységesítették, homogenizálták a nyelvet, a „magas kultúrát”, az oktatás új rendszerét dolgozták ki. Ugyan az országhatárok meghatározták a befolyási területeket, de minden nemzetnek azt is figyelembe kellett vennie, hogy nem egyedül létezik a világban. Az új nemzetállamok versenyben voltak és vannak a mai napig is egymással. Erre a pontra vezethető vissza a széleskörű, intézményesült kulturális együttműködés kezdete, elemzésünk fókusza.

A XIX. század a nemzeti érzés megerősödését, a nem-állami szereplők aktivizálódását hozta. A modern államépítés nacionalista igénye a határokat hermetikussá tette és a diplomáciát professzionálisabbá, így a kultúra is megjelent a nemzetközi kapcsolatokban. A század második felében egyre több országban indult meg az alkotók és alkotások cseréje, művészeti akadémiák alapítása külföldön, segélyek, díjak és ösztöndíjak rendszeres biztosítása külföldi művészeknek és tudósoknak. A nyelv terjesztése és irodalmi fordítások támogatása preferált eszközzé váltak a kulturális befolyás kialakítására külföldön, sőt a nyelvdiplomácia feszültségeket is generált a XX. század kezdete óta.⁹ Ebben az időszakban a kereskedelem és az ipar egyre hasznosabbnak találta a rendszeres kulturális külkapcsolatok kiépítését. A

⁸ PATSCH Ferenc: A misszió mint transzkulturáció. In: PATSCH Ferenc (szerk.): Misszió, globalizáció, etika. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011:254.

⁹ GIENOW-HECHT 2010.

világkiállítások népszerűvé válásával a tudományos és ipari tervek kulturális komponensei a nemzetközi kiállítások állandó részévé váltak. Az első világkiállítás 1851-ben Londonban volt, melyet kezdetben ipari teljesítmények bemutatására szánták, azonban az eredmény inkább egy kulturális felvonulás lett. A világkiállításnak óriási sikere volt, 6 millió látogatót regisztráltak. A világkiállítások mind a mai napig nagyszerű alkalmat jelentenek, hogy a nemzetek bemutassák önmagukat, kiváló teljesítményüket.

Ebben az időszakban a diplomácia még nem fedezte fel a kultúra jelentőségét, nem jöttek létre állami intézmények a területen, a kulturális expanzió elsősorban magánjellegű kezdeményezéseknek és civil érdekcsoportok aktivitásának volt köszönhető. A nemzeti kultúra külföldi megjelenését kizárólag a privát világ feladatának tekintette a politika, amit esetenként, a nemzeti érdek függvényében anyagilag is támogatott. Ennek a korszaknak jellemzője, hogy a nagyhatalmak kifejezetten támogatták kultúrájukat külföldön (pl. iskolák fenntartása), mert azt megfelelő eszköznek tekintették a gazdasági és a politikai befolyásuk erősítésére és a helyi értelmiség megnyerésére, pozitív attitűd kialakítására. Sok esetben a kormányok ösztönözték a misszionáriusok vagy tudósok utazásait, de anyagilag nem támogatták. Ebben az időben a kulturális kapcsolatok kiépítése tehát nem egy tervezett, állami erőfeszítés volt.

A kulturális kapcsolatok célirányos építésének első jelei mégis megjelentek ebben az időszakban, ugyanis megszületnek az első nem-állami szervezetek ebből a célból. Franciaországot tekintjük az első nemzetnek, amely a kulturális együttműködést tudatosan építi, a politikai irányzatoktól függetlenül támogatja. Már a XIX. század közepén létrehozzák az első francia iskolákat¹⁰ külföldön, de a nagy áttörés az 1883-ban létrehozott Alliance Française volt, amely abból a felismerésből jött létre, hogy a francia tannyelvű tanítás kifejleszt egyfajta affinitást, empátiát Franciaország irányában. Az Alliance nem-kormányzati szervezet, jól példázza a nem-állami szereplők kezdetektől fogva kimutatható aktivitását, nem elhanyagolható jelentőségét a kulturális kapcsolatokban. A XX. század legelején az egyetemek közötti együttműködés keretében létrejönnek az első francia intézetek,¹¹ amelyek alapítását, irányítását később átveszi a kormány.

Az olaszok, ha nem is olyan aktívan, mint a franciák, nyelvük és kultúrájuk terjesztését rendkívül fontos kérdésnek tekintették. Olaszországnak különösen fontos volt, hogy emigránsainak lojalitásával törődjön, hiszen a XIX. sz. második felében nagy számban vándoroltak ki az olaszok, főleg a munkanélküliség és a túlnépesedés rémétől félve. 1888 novemberében Trieszt egyik vezető polgára levelet írt az olasz nemzeti költőhöz, Carduccihoz, hogy több figyelmet kellene fordítani a nemzeti tudat ápolására, mint ahogy azt külföldön már mások teszik is. Carducci felkarolta a nyelv és kultúra terjesztésének ügyét és 1889-ben megszületett egy kiadvány, amelyet különböző meggyőződésű kulturális és politikai személyiségek írtak alá, ami az olaszok szerint egyike volt azon ritka alkalmaknak, amikor felül tudtak emelkedni megosztottságukon.

¹⁰ 1846 – École française d’Athènes (EfA), 1868 – első francia nyelvű líceum, 1902 – Mission laïque française (MLF)

¹¹ 1907 – az első Francia Intézet (Institut français) Firenzében.

Az 1889-es kiáltvány felhívta a figyelmet a németek, szlávok és franciák határainon kívüli kulturális tevékenységére és alapvető célként fogalmazta meg, hogy életben kell tartani az olasz nyelv ismeretét és használatát illetve az anyaországhoz tartozás érzését a világban mindenfelé szétszóródott honfitársak körében. Végül az 1893-as rendelettel hozták létre a Dante Alighieri Társaságot (Società Dante Alighieri), amelyben az Alliance Française olasz megfelelőjét látták.

De az egységes Németország sem maradt le a kulturális kapcsolatok fontosságának felismerésében, már 1881-ben létrehozta egy civil szervezetet¹² a külföldi német iskolák fenntartására a külföldi némettség számára.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a XX. század elejéig nem alakult ki intézményesített kulturális együttműködés és a kulturális külkapcsolatokban részvevő szereplőket nem egységes célok vezérelték.

1912-ben Karl Lamprecht lipcsei kultúrtörténész egy azóta is sokat idézett előadást tartott Heidelbergben a nemzetközi megértésről, ahol már megfogalmazta egy kulturális külpolitika alapköveit (iskolák alapítása külföldön stb.). Ugyan az első világháború ennek a vízióknak nem adott teret, de a következő években megszületett a diplomácia egy új formája, a kulturális diplomácia, amelynek módszerei és eszközei is különböztek a diplomácia más területeitől. A kulturális diplomácia intézményesülésén kívül, a multilaterális együttműködés megjelenése, a propaganda intenzív használata jellemzi a következő szakaszt, amely az első világháború kitörésétől a második világháború végéig tart. Létrejöttek a hivatalosan „független intézmények”, amelyeket azonban a kormányok finanszíroztak, és többnyire a kormány politikájával összhangban működtek. A legtöbb európai országban, így Franciaországban,¹³ Németországban,¹⁴ Olaszországban,¹⁵ Magyarországon,¹⁶ Portugáliában,¹⁷ Nagy-Britanniában,¹⁸ Japánban¹⁹ a kormányok kiépítik a kulturális diplomácia struktúráit. A speciális küldetéssel és céllal létrejött civil szervezetek a nemzetközi kulturális együttműködés megindításában rendkívül aktív szerepet játszottak, és a kormányzati kulturális diplomácia fejlődésével proliferációjuk is megfigyelhető a XX. század folyamán is. Például a világháborús vereség után nem sokkal, 1925-ben civil

¹² Allgemeine Deutsche Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland

¹³ 1909-ben felállítottak egy speciális irodát a külügyminisztériumban, Bureau des Écoles et des Œuvres françaises à l'étranger (Külföldi francia iskolák és művek Irodája), hogy kapcsolatot tartson és anyagilag támogassa a francia magán kezdeményezésre létrehozott az iskolákat és jóléti intézményeket külföldön. 1920 Francia Külügyminisztérium megkezdi Francia Intézetek (Institut français) alapítását és kulturális attasék kiküldését.

¹⁴ 1917 – Institut für Auslandsbeziehungen (IfA) Stuttgart, 1925 – Alexander von Humboldt-Stiftung

¹⁵ 1926 – Istituto di Cultura Italiana all'Estero

¹⁶ 1920 – a bécsi Magyar Történelmi Intézet, 1924 – az első Collegium Hungaricum Bécsben, a rövidéletű (1917–1918) Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet után.

¹⁷ 1929 – Junta de Educação Nacional

¹⁸ 1934 – 'British Committee for Relations with Other Countries'

¹⁹ 1934 – Kokusai Bunka Shinkokai

szervezetként megalapították a mai német kulturális együttműködés intézményeinek (Goethe Intézet, DAAD ösztöndíj) elődeit.²⁰

A két világháború között multilaterális viták folytak a kormányközi kulturális csere természetéről, arról, hogy fontos a kulturális kapcsolatok jóhiszemű, „bona fide” jellegének megőrzése, és amennyire csak lehet, a gazdasági és politikai érdekektől való távol tartása. A Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottsága,²¹ amely a gondolatok és tudósok nemzetközi cseréjének ösztönzésére jött létre, a francia kormány segítségével 1926-tól végrehajtó titkárságot működtetett, a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetét.²² Az intézet 1938-ban állásfoglalást tett közzé az „intellektuális egyezmények” természetéről, amelyben kizárja a politikai, gazdasági témákat azok tematikájából.

Az autoriter rezsimok is felismerték a „művészet hatalmát”, a művészetet a nemzeti szellem primer közvetítőjének tekintették. Gondoljunk Leni Riefenstahl filmjeire vagy Albert Speer építészetére, amelyet a nácik elképzeléseik szolgálatába állítottak. Nem véletlen, hogy a film a nagyhatalmak kedvelt eszköze volt, hiszen a „giccses”, túláradó érzelmekre hatás, az „elvarázsolás” lehetővé tette, hogy ez a médium a manipulálás egyik eszköze legyen. Tulajdonképpen a háborúra készülődésnek, a háborúnak köszönhető az állami filmtámogatások létrejötte, ami a kulturális külpolitikában egyébként még ma is fontos szerepet játszik. A film összeköthető a népszerűséggel, alkalmas arra, hogy közvetett módon ideológiát közvetítsen vagy egyfajta kellemes képet sugározzon az országról. Például a Cinecittà filmstúdiót, az állami tulajdonú olasz filmvállalatot 1937 áprilisában maga Benito Mussolini nyitotta meg, hogy a filmek segítségével támogassa Olaszország és a fasiszmus népszerűsítését. Az olasz kormány jelentősen támogatta a hazai filmgyártást, a filmstúdió első hat évében 600 film készült. Más fontos kulturális intézmények is a fasiszmus idején jöttek létre. Például 1924-ben megalakult az első nemzeti műsorszóró, Olaszország állami rádió- és tévétársasága²³ vagy 1939-ben Cesare Brandi megalapította a Restaurátor Főiskolát (Istituto Centrale del Restauro²⁴). Annak felismerése, hogy az államnak szerepe van a kulturális politikában, hogy felvállalta a kultúra intézményesítését, menedzselését a negatív konnotáció ellenére (hogy egy diktatúra alatt hozták létre, s annak idején cenzúra, ideológiai propaganda jellemezte) elismerésre méltó, távolba mutató.

A második világháború után a kulturális diplomácia újabb időszaka következett. A brutalitás emléke és a művészet hatalmába vetett hit is túlélte a háborút és a kultúra a háborúban lerombolt Európa egyik eszköze lett a békés egymás mellett élés

²⁰ Akademie zur wissenschaftlichen Erforschung und Pflege des Deutschtums, röviden Deutsche Akademie, DA illetve Akademische Austauschdienst, AAD

²¹ Az ún. „Tizenkettes-bizottságnak”, amely még 1919-ben alakult, tagjai voltak többek között Henri Bergson (elnök), Marie Curie, Albert Einstein, Bartók Béla, Thomas Mann, Paul Valéry. Először 1922 nyarán találkoztak és később 19 tagja lett a kor szellemi elitjét megjelenítő bizottságnak, akik különböző albizottságokban (pl. bibliográfiai, irodalmi, művészeti) tevékenykedtek.

²² Feladatait átvette az UNESCO 1946-ban.

²³ A későbbi RAI, Radio Audizioni Italia, 1944

²⁴ Ma Istituto Superiore per la Conservazione ed il Restauro

biztosítására (lásd Elysée-szerződés²⁵). Másrészt a hidegháború idején mindkét oldal saját gazdasági és társadalmi modelljének terjesztésére, felsőbbrendűségének bizonyítására törekedett a másik blokk országaiban. Tulajdonképpen a hidegháború exponálta a kulturális diplomáciát, mivel az országok kifejezetten saját politikai rendszereik elfogadtatására, jó oldalainak bemutatására, hangsúlyozására tudták használni. A hidegháború idején szinte „csata” jellegű verseny zajlott a tudomány (pl. úrkutatás) terén, vagy a művészet terén, amely tovább növelte a művészet szerepét a politikában, a művészek már nemcsak nemzeti szinten, de nemzetközileg is ismertté váltak.

Például a hidegháború tetőpontján az US State Department „új fegyvert” alkalmazott a kommunizmus elleni harcban, a jazzt. 1955. november 6-án a *New York Times* címlapján ez állt: Amerika titkos fegyvere a blue note.²⁶ Több mint 20 éven át a legnagyobb zenészek mint Louis Armstrong, Duke Ellington vagy Benny Goodman járták a világot, még a Szovjetunióban is felléptek.²⁷ Armstrong-ot a „leghatékonyabb nagykövetnek” is hívták, hiszen a jazz, az improvizáció maga a szabadság,²⁸ és a turnézó fekete zenészek az egyenlőséget jelenítették meg, bár otthon, az Egyesült Államokban a faji szegregáció még mindig erős volt. Az amerikai kulturális külpolitika széles intézményi skálán valósult meg, különböző rádióadók, kormányzati szervek,²⁹ fedőszervek, valódi nem-kormányzati szervek segítségével.

A bolsevizmus a színház vagy a film területén az „új ember” képét alkalmazta sikeresen ideológiája megjelenítésére. A kommunikáció, az információ erőskező ellenőrzése segítette a kommunista rendszert az elnyomásban. Épp a kommunizmus bukása

²⁵ „A szerződés abból indult ki, hogy a két nép közötti kibékülés „történelmi esemény”, és az együttműködésüket alapjaitól kezdve újra kell építeni. A szerződés a barátság megteremtésében különleges szerepet tulajdonít a fiataloknak. A szerződés szövege egyidejűleg azt hangsúlyozza, hogy a kétoldalú kooperáció elengedhetetlen lépés az egyesült Európa felé, azaz a német–francia bilateralizmus az európai integráció tengelye.”

„A szerződésben nagy hangsúly került az oktatási és ifjúsági kérdésekre. A partnerország nyelvének intenzívebb tanítása mellett a szerződés előirányozta a diplomák egyenértékűségéről szóló megállapodás szabályozását, valamint a tudományos kapcsolatok kiépítését. A két ország fiataljai közötti kapcsolatok szorosabbá válása érdekében 1963. július 5-én megalapították a Német–Francia Ifjúsági Tanácsot.”

„Az Elysée-szerződés vitathatatlan eredménye az ifjúsági csereprogramok sikere. 1963 óta háromszázezer csereprogram valósult meg, és ezekben nyolcmillió fiatal vett részt.” KISS J. László: Az Elysée-szerződés – történelmi visszapillantás 50 év után T-2013/7 MKI-tanulmányok

http://kki.gov.hu/download/0/89/b0000/Tanulmanyok_2013_07_Az_Elys%C3%A9e-szerz%C3%94d%C3%A9s_-_t%C3%B6r%C3%A9s.pdf

²⁶ A bluesra jellemző intonáció, a néger zenészek "csúszkálósan" megszólaltatott, szomorú hangja.

²⁷ Benny Goodman például a Vörös téren fújta klarinétját a „szívekért és elmékért folytatott harcban”.

²⁸ Pl. Duke Ellington egyik moszkvai koncertjén kifejezetten ragaszkodott hozzá, hogy ne csak az elitet, de a koncerttermen kívül rekedteket is engedjék be, ami a szabadság szelét hozta a Szovjetunióba.

²⁹ PSB, OCB, USIA stb.

mutatja, hogy a hard power fejlesztése nem elég a biztonság megteremtéséhez, a kultúra stabilizálja a társadalmat.

A hidegháború idején nemcsak a nagyhatalmak, de szinte minden állam politikájában meghatározó volt a kulturális külpolitika állami támogatása.³⁰

Míg a hidegháborúban az államok azt hirdették, hogy „a mi kultúránk jobb, mint a tietek”, világos elképzelésük volt arról, hogy miben hisznek és a művészetnek mit kell bemutatnia, és azt is tudták, ki az ellenség. Ma a helyzet egészen más. Nem magától értetődő, hogy milyen értékeket támogat például a Nyugat napjainkban, ezért fordulnak sokan³¹ a soft power-hez és hisznek abban, hogy az egy sor problémát – Közel Kelet, terrorizmus, klímaváltozás, diaszpórákkal való a kapcsolat erősítése – meg tud oldani, ami nyilvánvalóan túlzott elvárás.

A hidegháború után a kulturális külpolitika célja, eszközrendszere és formái alapvető változásokon mentek át. A paradigmaticus váltás következménye az identitás változása. A hidegháború után az államok egy részében a kulturális külpolitika állami támogatása még erőteljesebbé vált, új intézményrendszert hozott létre.³² A hidegháborúban, de azóta is a francia kulturális külpolitika, ami történelmileg különleges jelentőségre tett szert, számos vonatkozásban a francia nyelv és kultúra terjesztésével vált azonossá, töretlenül folytatódott, de más eszközökkel és hangsúlyokkal. Vagy Németország aktív kulturális külpolitikai tevékenysége szervesen illeszkedett azokhoz a célokhoz, amelyek a második világháború utáni erkölcsi-politikai rehabilitációját és a német gazdaság érdekeit szolgálták. Más államok, például az Egyesült Államok esetében inkább a kulturális külpolitika „privatizálása” tapasztalható. Az amerikai „kultúra” és „civilizáció” versenyelőnye, hogy a globalizáció sokszor az „amerikanizálódás” fogalmához kapcsolódott, lehetővé tette, hogy a nem-kormányzati szereplők nagyobb befolyáshoz, szerephez jussanak mint a közvetlen állami politika. Lásd a hollywoodi filmek, a popzene, a „mcdonaldizmus”, vagy újabban a 24 órás hírtelevíziók és a közösségi média, amelyek nem az állami felfogást tükrözik, de nagymértékben alakítják az Egyesült Államokról kialakult képet.

A kulturális diplomáciának azért is nőtt meg a jelentősége, mert a hidegháború bipoláris világától jelenünk a multipoláris világ bizonytalansága felé mozdult el. Ennek mély hatása van azokra a módokra, ahogy a nemzetek felépítik és kivetítik nemzeti identitásukat. A kulturális, vallási és etnikai tényezők ma a korábbinál jelentősebb szerepet játszanak az ön- és közösség-érzetünk meghatározásában. Az emelkedő ázsiai hatalmak megértették a kultúra fontosságát és tudatosan

³⁰ 1947 – Instituto de Cultura Hispánica
1948 –ulbright Program
1948 – Foreign Leaders Program (International Visitor Leadership Program)
1950 – Indian Council for Cultural Relations
1951 – Goethe Institut
1953 – United States Information Agency, USIA
1972 – Japan Foundation

³¹ Demos: Cultural Diplomacy <http://www.demos.co.uk/publications/culturaldiplomacy>

³² 1991 – Instituto Cervantes
1992 – Camões - Instituto da Cooperação e da Língua, I. P

használják azt eszközként³³, miközben különböző gazdasági és politikai modelleket is kidolgoznak, amelyek versenyben vannak a nyugatiakkal. Napjainkban tehát a kulturális diplomácia egy újabb korszakáról beszélhetünk, egy kompetitív térről.

A modern diplomácia tulajdonképpen a frontális vagy direkt propaganda helyett finomabb eszközökkel, de továbbra is a másik ország lakosságának megnyerésére törekszik, ami persze a közösségi média korában már nem olyan egyszerű. Vannak természetesen mélyen rögzült klisék, mint például, hogy Mozart egyenlő Salzburggal vagy Bach Lipcsével, amelyek hatásával számolni kell. Vannak még országok, ahol létezik erős cenzúra, gondoljunk Kínára, Iránra, de a fejlett nyugati országokban ez a fajta befolyásolás ma már elképzelhetetlen. Továbbá jellemzően megnőtt az emberek mozgásszabadsága, egyre fejlettebb technika áll rendelkezésre a kommunikációhoz, a világról szóló hírek és képek már az otthonokban jelennek meg. Persze ez azt is jelenti, hogy a vezető politikusok egy-egy külpolitikai megszólalása a kulturális diplomácia többéves, szívós munkáját is felülírhatja. Egy „globális faluban” élünk, ahol az alapvető információkhoz könnyű hozzájutni, ami a kulturális csere, a közvetlen tapasztalás jelentőségét illetve hatását erősen módosítja.

A külpolitika ma már nem a kormányok kizárólagos terepe, az egyének, a civil társadalom, az üzleti élet, nyomásgyakorló csoportok vagy a karitatív szervezetek közötti kapcsolat szintén részei a külkapcsolatoknak. Így ma fontosabb mint valaha a „humán network” kialakítása, elősegítése a világban. Sokféle csatorna, így a közösségi média is, rendelkezésre áll a nemzetközi közvélemény előtti érvelésre, a nemzetközi témájú ügyekben történő véleménynyilvánításra. Egy másik, világszerte terjedő jelenség a kultúra és a politika közötti kapcsolat bemutatásakor, hogy a művészek és műveik egyre fontosabb szerepet játszanak a civil társadalomban mindenütt világban. Példaként említhető, hogy a kairói Tahrir-téren színházrendezők szervezték, lelkesítették a tiltakozó tömeget. Vagy gondoljunk Ai WeiWei kínai művész, harcos emberjogi aktivista küzdelmeire, a közösségi oldalakon megnyilvánuló aktivizmusára, amit a *Never sorry* című díjnyertes amerikai dokumentumfilm bemutat.³⁴ Többek között az ilyen eseményekről a világháló működésének következtében az egész világ értesülhetett.

A kormányok szempontjából fontos, hogy a kultúra szerepét felismerve meg kellett változtatniuk viselkedésüket a nemzetközi kapcsolatokban. Már elmúlt az az idő, amikor a kulturális diplomácia elsősorban országa, nemzete saját nézőpont szerinti bemutatásáról szólt. Ma már a peer-to-peer, a korosztályos egymásrahatás sokkal erősebb, hatásosabb, az emberek mindenütt ugyanazt a globális zenét hallgatják, ugyanazokat a filmeket, rajzfilmeket láthatják világszerte. A kulturális kapcsolatok, hatások megsokszorozódására jó példa a 2006-ban indult YouTube, amire percenként 72 órányi videót töltenek fel és az oldalt havonta 1 milliárd ember látogatja. Vagy megemlíthető az 1995-ben készült, világszerte sikeres *Braveheart* (A rettenthetetlen) című film, ami egy szimpatikus skót nemzeti hősnek az ellenszenvesnek beállított

³³ 2004 – Confucius Institute
2005 – King Sejong Institute (Sejong Hakdang)
2009 – Yunus Emre Enstitüsü

³⁴ A. Klayman 2012-es filmje, az *Ai Weiwei: Never Sorry* (United Expression Media)

angolok elleni harcáról szól, és amely megérintette a skót politikusokat. A Borat: Kazah nép nagy fehér gyermeke menni művelődni Amerika című 2006-os áldokumentumfilm-vígjáték is megemlíthető, ahol mind a kazah, mind az amerikai nézők sértve érezhették magukat, s ami kulturális diplomáciai súrlódást is okozott. Már nem az a lényeg, amit a kormányok magukról projektálni szeretnének, amit a kormányok mutatni akarnának magukról a világban, hanem amit az emberek a saját tapasztalataikon keresztül éreznek.

A korszak sajátossága, hogy míg korábban szűk elit (királyi udvar, nagykövetek), majd a társadalom egy nagyobb rétege (film, rádióközvetítés) jutott hozzá a kultúrához, ma az emberek közötti közvetlen kapcsolatról (people-to-people) beszélhetünk. A XXI. századi kulturális érintkezésben nagy változás, hogy a „ma embere”, legyen egy Európában barangoló kanadai egyetemista vagy a betiltott amerikai videofilmekért bolonduló iráni fiatal, sokkal többféle távoli kultúrával találkozik mint korábban valaha is. Ez lehetőséget teremt arra, hogy a különböző társadalmak egyrészt jobban megértsék egymást, másrészt jobban félre is értsék egymást. A hidegháború után kulturális külpolitikának különleges szerepe van tehát a kultúrák közötti párbeszéd (interkulturális dialógus) előmozdításában. Csak néhány példa a diplomácia és a kulturális kapcsolatok összefüggésére. 2007 januárjában Gordon Brown, brit miniszterelnök Indiába utazott kereskedelmi tárgyalások folytatására. A megbeszéléseket beárnyékolta az indiai partnerek neheztelése, s szembesülnie kellett azzal az angolokat érintő indiai felháborodással,³⁵ amit egy népszerű TV-műsorban³⁶ történetek váltottak ki. Ugyanis az egyik *meglehetősen pallérozatlan angol szereplő*³⁷ rasszista kijelentéseket tett, sőt megalázott egy, a hazájában rendkívül népszerű indiai színésznőt³⁸. Mivel a 226 millió fontra becsült indiai beutazó turizmus visszaesése kárt okozhat az angol idegenforgalomnak, a kulturális konfliktus felkerült a politikai napirendre, a miniszterelnök a televízió műsorral kapcsolatos kérdések özőnével találta magát szemben. Egy másik példa, hogy a Franciaországba akkreditált USA nagykövet felesége segítségével létrehozott egy francia-amerikai múzeumok közötti együttműködési programot.³⁹ A szkeptikusok szerint művészetet vinni Franciaországba olyan, mint szemet szállítani Newcastle-ba, ám itt nem lett igazuk. Ritkán látott és kevésbé ismert műrekek jutottak el regionális múzeumokba, Párizson kívül élő franciákhoz és a program hozadékaként szakemberek találkoztak, megismerték egymás tapasztalatait. Sikertelen megnyerni a köztársasági elnök feleségét, Madame Chirac-ot a program védnökének, így a 2001. szeptember 21-i lyoni megnyitót a televízió is közvetítette, ami abban a feszült időszakban a szimpátiát növelte az USA irányába. C. Schneider, a Georgetown University professzora két további példáját⁴⁰ idézném fel a people-to-people kapcsolat külpolitikai hasznosságának alátámasztására. Nicolas Burns Görögországba

³⁵ Tryhorn, C (2007, 17 January) 'Big Brother Row goes global' *The Guardian* www.guardian.co.uk/media/2007/jan/17/bigbrother.politicsandthemedial

³⁶ *Celebrity Big Brother*

³⁷ Jade Goodya valóságghósból vált sztárrá

³⁸ Shilpa Shetty

³⁹ FRAME, French and American Regional Museum Exchange

⁴⁰ SCHNEIDER, Cynthia P.: Diplomacy that works: 'best practices' in cultural diplomacy <http://www.interarts.net/descargas/interarts645.pdf> 4–5.

akkreditált amerikai nagykövet a 2004-es görögországi olimpia szervezőivel beszélgetve megtudta, hogy a görögöknek nincs baseball pályájuk, holott az olimpiai sportág. A koszovói háború miatti USA ellenes hangulat javítása érdekében az egész életében Bostoni Red Sox rajongó nagykövet görög illetve amerikai politikusok, sportolók, elismert személyiségek meggyőzésével létrehozott egy non-profit szervezetet „görög baseball barátai” néven és erőfeszítéseik eredményeképpen létrejött egy amatőrhálózat, a görög baseball csapat edzhetett az olimpiára. Az embertől-emberig diplomácia egy másik példája, amikor a nagykövet azt tapasztalta, hogy az athéni marathon futópálya túlzásfolt és gyakran nincs elég víz, „adoptáltatta” egy céggel a versenyt. Tanácsadók segítették professzionálisabbá tenni a versenyt, mind a futók, mind a nézőközönség számára jobb körülményeket teremtettek. Mindkét esetben az amerikaiakkal szembeni ellenséges hangulat javítása érdekében a sporthoz kötődő kapcsolatépítés jó eszköznek bizonyult.

2. A kulturális diplomácia önállósodása

Az 1960-as évektől kezdve tett szert különleges jelentőségre a kulturális kapcsolatok területe, mind volumenét, mind a nemzetközi kapcsolatok összességében elfoglalt arányait tekintve jelentős növekedést ért el. Egyre inkább önálló arculatot öltött és a nemzetközi kapcsolatok többi területétől, a politikai, a gazdasági és a katonai kapcsolatoktól elkülönült. 1966-ban a német külügyminiszter, Willy Brandt nevezte el a kulturális külkapcsolatokat a politika és kereskedelem melletti harmadik pillérnek. Az amerikai felfogásban a politikai érdekek, a kereskedelmi érdekek, és az ezek érvényesítésével összefüggő katonai szféra és védelempolitika, e három klasszikus terület mellett jelenik meg „negyedik dimenzióként” a kultúra.

A kulturális külkapcsolatok egyre jobban összefonódnak más politikaterületekkel, mint a gazdaságpolitikával, a biztonságpolitikával, a kisebbségpolitikával, az integrációs politikával stb. Már korábban is sok tapasztalat halmozódott fel abban a tekintetben, hogy a kulturális csere miként mozdíthatja elő a gazdasági kapcsolatokat, s a gazdasági kapcsolatok fejlődésének hozadéka miként hathat vissza a kulturális kapcsolatok növekedésére. Továbbá egy országról alkotott kép tudatos és más politikaterületekkel összehangolt alakítása - ha közvetve is - növelheti az egyes országok politikai érdekérvényesítő képességét.

A kulturális diplomácia természetesen a kormány egyéb politikáinak szövetében helyezkedik el. A kulturális és gazdasági kapcsolatok hatnak egymásra. A kiépült, eredményes gazdasági kapcsolatok előbb-utóbb maguk után vonják a kultúrák közeledését is. Ugyanakkor a rendszeressé vált kulturális együttműködés segítheti feltárni a kölcsönös gazdasági érdekeket. A katonai konfrontáció és a kulturális kapcsolatok viszonyáról lényegében megállapíthatjuk, hogy az összefüggés fordított, e két forma kölcsönösen kizárja egymást. "Inter arma silent musae", mondja a latin mondás, a fegyverek között hallgatnak a múzsák, a kultúra csak békés viszonyok között virágozhat. A béke nemcsak hogy feltétele a kulturális

kapcsolatoknak, a kapcsolatok maguk is katalizátorai a békének. Mégis a kultúra bizonyos komponensei - mindenekelőtt a tudományos-technikai eredmények - meghatározott összefüggésben vannak a fegyveres erővel és a fegyverzettel. Széles értelemben pedig a kulturális külkapcsolatok szolgálhatják a biztonságpolitika céljait is. Elég arra utalni, hogy a kultúrák közötti párbeszéd (interkulturális dialógus) előmozdítása éppen úgy a nemzetközi biztonság erősítésének része, mint a felbomló vagy felbomlott államok (failed states) civil társadalmainak felépítéséhez nyújtott hozzájárulás. A demokratikus intézmények és a konfliktuskultúra eredményeinek - a helyi társadalmi adottságok figyelembevételén alapuló - továbbadása nem lebecsülhető módon támogathatja a konfliktus- és válságmegelőzés ügyét. Szeptember 11. után már nem kell magyarázni, hogy a kulturális megértés hiánya globális konfliktusokat idézhet elő, amelyek sokkal kevésbé ellenőrizhetőek mint a nagyhatalmak konfliktusa a hidegháborúban. Még a legjobb reptéri ellenőrzés vagy vízumszabályozás sem helyettesítheti a kultúrák és civilizációk közötti, fenntartható párbeszédet és megértést. A kulturális diplomácia hatalmas lehetőség arra, hogy az államok elkerüljék vagy legalább minimalizálják az összeütközést. Ma a kultúra és a külpolitika összefüggése nyilvánvaló, mindkettő befolyásolja a másikat, meghatározza a másik működési kontextusát. Egyrészt a nemzeti kormányok a multilaterális (ENSZ, EU, WTO) egyezmények keretében meghatározták azokat a jogi struktúrákat, amelyek között a kultúra szereplői működhethetnek, másrészt viszont a kulturális tevékenységek meghatározzák a politikai akciók határait, felfedhetik a külpolitikai retorika (szóhasználat) és a valóság közötti eltéréseket, de támogathatják a politikai prioritásokat is.

A nemzetközi kulturális kapcsolatok a nemzetközi érintkezés többi területével ellentétben a politikai kapcsolatokban bekövetkezett változásokat fáziskéséssel követik. A kulturális kontaktusok intézményesült mechanizmusai, - amelyek kiépítése bonyolult, hosszabb időt igényel, mint a nemzetközi kapcsolatok többi formája - egy ideig még tovább működnek a hűvössé vált légkör ellenére. A kulturális együttműködés intézményesült háttere elősegíti a nemzetek közötti kapcsolatok többi formájának, elemének felzárkózását, és stabilizáló erőként hat. Vannak válsághelyzetek, amikor a kapcsolatok szinte minden formája szünetel, a kontaktus fenntartását egyedül a kulturális kapcsolatok jelentik. A feszültség és konfliktus pillanataiban a kulturális külkapcsolatok hatékony – sokszor az egyetlen elérhető – eszközt jelentik a kommunikációra. A kultúrák adta kreativitás segíti a különböző háttérű embereket a közös alap megtalálásában.

3. A kulturális együttműködés kiépülésének okai, célja

A nemzetközi kulturális kapcsolatok szerepét különbözőképpen ítélik meg az államok. A kormányok elsősorban politikai és nem kulturális célokból köteleződnek el a nemzetközi kulturális együttműködésben. A kultúrát főleg és elsősorban eszköznek, csatornának érzékelik politikai céljaik elérésére, azaz a másik kormány, a másik ország véleményvezérei és széleskörű közvéleménye körében befolyásuk növelésére, nagyobb

ismertség és növekvő presztízs megvalósítására. Lehet belpolitikai⁴¹, külpolitikai, esetleg ideológiai ok vagy gazdasági érdek a kapcsolatok építése mögött.

A kultúrák, illetve egyes kulturális elemek "közelsége" „hasonlósága” elősegítheti, megkönnyítheti a kulturális érintkezést. Ez az ún. *kulturális affinitás* jelensége, amelynek háttérében például a jó kommunikációs lehetőségek, történelmi tradíciók, etnikai vagy nyelvi rokonság, a lakosság nyelvismerete vagy akár az ország földrajzi fekvése állhatnak. De vizsgáljuk meg részletesebben ezeket az okokat.

A nemzetközi kulturális együttműködés kialakítását motiválhatják történelmi okok. A kormányok közötti együttműködés természetét feltérképezve fontos megérteni, hogy a történelem és a nyelv legalább annyira befolyásolta a kapcsolatokat mint a földrajzi közelség. Litvánia Lengyelországgal vagy Észtország Finnországgal több közösséget érez mint egymással vagy a harmadik balti állammal, Lettországgal. Hasonlóképpen Ausztria és Magyarország intézeteinek együttműködése a Bécs-Budapest művészeti tengely logikus kiterjesztése, amely a Monarchia felbomlása után is tovább élt. A kapcsolatok kifejlődését tehát ösztönözheti a közös kulturális közeg, a korábban egy birodalomhoz tartozás, hiszen az egyfajta affinitást alakít ki, a közös örökség megőrzése célul szolgálhat (Habsburg Birodalom és Közép-Európa, Ottomán Birodalom és egykori területei). Ennek egy derivátuma a gyarmatosító múlt, amelynek természetesen kettős hatása van, de a kultúra szempontja különleges aspektus. A kormányok motivációja az együttműködésre a történelemből, a történelmi kapcsolatokból és felelősségből származnak. A korábbi gyarmatosító hatalmak rendszerint igyekeznek intenzív és sokoldalú kapcsolatok kialakítására egykori gyarmatukkal, így kulturális kapcsolatokra is. Bármennyire sok vitás ponttal és epizóddal terhelt a gyarmati múlt, mégis ez egy megosztott, közös történelem és ennek következményeként létezik néhány közös, megosztott kulturális örökség: régészeti lelőhelyek, múzeumok gyűjteményei, archívumok, memoárok, vagy sajátos irodalom, amelyek tanulmányozása, megőrzése és terjesztése gyakran tárgya a kormányközi egyezményeknek. Ugyanakkor egyes országok, régiók, civilizációs körök „kulturális hegemoniája” magától értetődően szolgálhatja az egyes hatalmak politikai, stratégiai érdekeit. Elég csupán az angolszász vagy éppen a kínai kultúra sajátos, transznacionális vonásaira rámutatni. Számos példa mutatja, hogy egyes országok a kultúra terjesztésében civilizációs-kulturális missziót látnak, amelyek a régióképzésben ill. a „történelmi kapcsolatok” helyreállításában nagy szerepet játszhatnak. Például a Szovjetunió felbomlását követően jól megfigyelhető volt, hogy Törökország milyen nagy aktivitással nyújt segítséget a közép-ázsiai és kaukázusi államoknak ahhoz a folyamathoz, hogy képesek legyenek saját - törökkel rokon - kulturális-nyelvi azonosságuk visszaszerzésére.

Sok kormány a nemzetközi kulturális együttműködést jó szomszédspolitikának tekinti, egy gondosan összehangolt erőfeszítés fontos elemének, hogy a szomszédos államokkal a különböző kapcsolatok minél teljesebb körét hozzák létre. A kulturális kapcsolatok táplálják a biztonság, bizalom, és kölcsönös előnyök légkörét és segítik kiaknázni a közelség előnyeit. Ráadásul, ha egy állam saját nyelvi vagy etnikai

⁴¹ Pl. Magyarországon kezdetben a nemzetközi kulturális kapcsolatok, a magyar külföldi ösztöndíjrendszer stratégiai kiépítése a belső megerősítést, a hazai elit kialakítását szolgálta.

kisebbségei élnek a határ másik felén (svédül beszélő finnek, német közösség Belgiumban stb.), ez további motivációt jelent a kormány számára a nemzetközi kulturális együttműködés kiépítésére, a külföldön élő kisebbségek identitását kifejező kulturális élet támogatására, a szomszédos kormánnyal közös megértés pozitív klímájának kialakítására.

A kulturális együttműködést fokozhatja a hatalmas méretű migráció (pl. olasz, lengyel, ír) is, az anyaország elkötelezettsége a kapcsolat megtartására, erősítésére (pl. francia, olasz, német gyakorlat iskolák alapítására). De az elszakadt nemzettestekkel való kapcsolattartás mellett a rokon kisebbségek felkarolása szintén motiváció lehet. Továbbá szerepet játszhat a kulturális együttműködés kialakításában a nyelvi rokonság vagy a regionális tudat (lásd Skandinávia).

Fontos kiemelni, hogy a gazdasági fejlettség szintjével nem függ össze a kulturális együttműködés intenzitása, hiszen a fejlett Svédország – szemben az ugyancsak fejlett Olaszországgal vagy Franciaországgal - eltérő aktivitást mutat a kulturális kapcsolatok terén. De a *gazdasági* érdek - mint pl. a turizmus - megjelenik az együttműködések motivációi között (lásd Ausztrália).

A kulturális nagyhatalmak nem feltétlen politikai nagyhatalmak, sokszor a *politika* kompenzációként koncentrál a kultúrára. Például a „pax britannica” idején, a poroszoktól elszenvedett vereség után került előtérbe Franciaországban a kultúra, a kulturális kisugárzás (rayonnement culturel) jelentőségének kérdése.

A politikai célok között említhető, hogy egy másik időszakban, a hidegháború alatt a keleti blokkból gyakran érkezett a kezdeményezés a nemzetközi kulturális együttműködésre, hogy bemutathassák a nyugati közönségnek a kommunista élet kulturális minőségét és lehetőséget teremtsenek egy kedvezőbb környezet kialakítására, kereskedelmi és más egyezmények megkötésére. Mind a szovjet, mind az amerikai politikusok úgy látták, hogy az „emberek elméjének a megnyerése” és az emberek meggyőzése a „jó” ideológiáról, inkább kulturális identitásukon, semmint politikai identitásukon keresztül érhető el. Mindkét szuperhatalom szándékosan alkalmazta a pszichológiai hadviselést és a kulturális behatolást (infiltrációt) a vasfüggöny másik oldalán levő államok gyengítésére.

Jó példa a politikai motivációra az utóbbi években egyértelműen látható amerikai törekvés, hogy javítani igyekszik a róla kialakult képet, az imázsát. Például Joel Meyerowitz 9/11 fotói empátiát váltottak ki a nyugat-európai országok közönségéből, hiszen tűzoltókat, ápolókat láttak a képeken, nem egy nagyhatalmat, hanem szerencsétlenül járt embertársaikat.

Másutt a nemzetközi együttműködés célja a kulturális és politikai elismertség, a *különbözőség* hangsúlyozása lásd például Ausztrália, Kanada⁴² politikáját. Ausztrália baráti kapcsolat kialakítására törekszik a szomszédos országokkal, amelyekkel közös gazdasági és politikai érdekeik vannak, ugyanakkor kölcsönös a kulturális tájékozatlanság is. A hetvenes évek óta az ausztrál kormány igyekezett elkerülni az „angolszász civilizáció legtávolabbi őrhelye” képet és helyette hangsúlyozta, hogy

⁴² USA-tól való megkülönböztetés

Ausztrália megkülönböztetett és baráti kapcsolatok kialakítására törekszik Óceánia és Ázsia nemzeteivel.

Hasonlóképpen a posztkolonialista afrikai államok is harcoltak azért, hogy az európai és amerikai előítéletektől eltérő kép alakuljon ki róluk a világban. Ünnepezték az afrikai hozzájárulást a világcivilizációhoz és ugyanakkor igyekeztek hangsúlyozni a nemzeti kulturális sajátosságokat is. Nigériában 10.000 látogató vett részt a „Festac 1977” ünnepségen Lagosban, demonstrálva ezzel is a kontinens közös kulturális örökségének jelentőségét.

A kulturális együttműködésnek vannak *kulturális és filozófiai* természetű céljai. Ilyen lehet az új művészeti formák felfedezése, a világ vagy egy adott ország kulturális örökségének bemutatása, interpretálása, vagy a nemzetközi koprodukciónak kialakítása vagy éppen a művészeti alkotások széles körű terjesztése. A kormányközi kulturális együttműködés bármilyen formája - még ha az egyoldalú érdekből is született - pozitív hatással lehet a mélyebb együttműködés más formáira, így a hosszabb távú elköteleződést igénylő területekre mint pl. az örökségvédelmi projektekre.

Alapvető különbség van a kulturális diplomácia hivatalos megközelítése – ahol a hangsúly a diplomácián van és a kultúra jobb esetben csak eszköz, rosszabb esetben fegyver – és a művészek megközelítése között. A művészek nem azért köteleződnek el a kultúrák közötti csere iránt a nemzetközi kapcsolatokban, hogy hittérítőként, propagandistaként saját értékeiket közvetítsék, hanem azért, hogy különböző kulturális hagyományokat megértsenek, új inspirációs forrásokat leljenek, új munkamódszereket fedezzenek fel, és eszmét cseréljenek olyan emberekkel, akik világlátása eltér az övéktől. Inkább benyomásokat szeretnének szerezni és nem befolyásolni. A nemzetközi elköteleződés új, kreatív lehetőségeket eredményezhet, betekintést nyújthat a fejlett és innovatív kulturális gyakorlatokba és lehetőséget ad ismeretlen vagy kevésbé ismert kortársak, a közvélemény és a kritikusok véleményének ütköztetésére. A kormányok érdekei – akármilyen kormányé – ritkán egyeznek a művészekével. Ahogy a művészek nem mindig követik mesterük irányutatóit, úgy kormányuk érdekeit sem, sőt sokszor szembe mennek vagy gátolják a diplomáciai erőfeszítéseket. Persze a művészek sincsenek mindig a jó oldalon, de még a békés oldalon sem – ritkán beszélünk róla, de például az I. világháború kezdetén sok költő és festő lelkesen támogatta a háborút. Az elsődleges motivációk és elvárások különbözőségéből eredő feszültség áthatja a szereplőket (félreértések, csalódottságok). A nemzeti és az intézményi érdekek versenyeznek és sokszor összeütköznek, ráadásul az egyéni jellemvonások pl. hiúság is szerepet játszhatnak a kulturális együttműködés kialakításában. Sok motiváció, még több cél rejtve marad, és a jószándék, barátság, hagyomány és politikai és/vagy kulturális közelség és affinitás retorikai függönye mögé rejtőzik.

A kulturális diplomácia tervezésekor, a gyakorlat kialakításában tehát számos ok és cél figyelembevételére van szükség.

4. A nemzetközi kulturális együttműködés sajátosságai

Az országok között kialakult kulturális együttműködés, más dimenzióktól eltérően, *nem csak a kölcsönösségen alapulhat* (pl. nyelvek elterjedtségében lévő különbségek, fordítási költségek). Kulturális együttműködés akkor is létrejön, ha a felek nem pontosan ugyanannyit vállalnak a terhekből, de a projekt minden tagja technikai, kreatív vagy szervezési tapasztalatokkal hozzájárulhat a közös sikerhez. A kulturális együttműködés inkább aktív elköteleződést jelent, a kockázat megosztását, a folyamatban való részvételt és a források összeszedését a kölcsönös haszon reményében. Nem kell tökéletesen egyenlő méretűnek és kapacitásúnak lennie az országoknak a közös kockázatviseléshez, ezeket az aránytalanságokat kezelni lehet közös érdek és affinitás esetén.

Az együttműködés igényének kialakulása nem függ az adott ország kultúrájától, kulturális gazdagságától. Létezik egy nagy kultúrájú ország úgy is, hogy nincs komoly kulturális diplomáciája (pl. Görögország, Egyiptom).

Az adott állam *gazdasági fejlettségével vagy politikai berendezkedésével sincs szoros korrelációban* a kulturális együttműködés alkalmazott modellje. Például a múlt században a kor egyik vezető nagyhatalma, Nagy Britannia jóval később hozta létre a kulturális együttműködés eszközeit mint a jóval fejletlenebb Olaszország. A politikai rendszer sem lehet mérvadó, hiszen az egykori szocialista államok intenzív kulturális kapcsolatok kiépítését szorgalmazták ideológiai okokból, kommunista-szocialista felsőbbrendűségük bizonyítása érdekében. A fasiszta vagy a náci propagandára vagy a hidegháború propagandájára most nem is térnénk ki újból. A görög, a spanyol és a portugál diktatúrák alól szabaduló országok nem érezték fontosnak a kulturális együttműködést, nem használták fel a kulturális diplomáciát az európai közvélemény befolyásolására. Valószínűleg a térségbe irányuló tömegturizmus fellendülése kevésbé tette szükségessé, hogy külföldön kulturális kommunikációs tevékenységbe bonyolódjanak. Igaz, az autoriter kormányok emigrációba kényszerült ellenzéke intenzív kulturális „ellenkampányt” folytatott a legfontosabb politikai központokban.

A kulturális együttműködés állami dimenziója tekintetében is megállapíthatók bizonyos sajátosságok. Egyrészt napjaink jelensége, hogy *újabb államok* lépnek be ebbe az együttműködési térbe. Kína, Dél-Korea vagy Törökország gazdasági és kulturális expanziója, a kormányzati irányítással, támogatással működő kulturális intézeteik számának hihetetlen gyors növekedése figyelhető meg.

Másrészt a kulturális kapcsolatok hagyományosan bilaterálisak, de napjainkban a *multilaterális együttműködés* felfutása figyelhető meg, a nemzetköziesedés nyilvánvaló ezen a területen is. A nemzetközi kulturális együttműködés többnyire bilaterális formában jön létre, mert könnyebb kezelni mint a multilaterális kooperációt, amely jóval több időt, türelmet és egyéb forrásokat igényel, hogy a különböző célokat, elvárásokat és érdekeket szinkronba tudják hozni. A két világháború között már születtek kulturális egyezmények, de csak a múlt század második felében gyorsult fel a folyamat. Ekkor ugyanis a potenciális partnerek száma ugrásszerűen megnőtt, először a korábbi gyarmatok függetlenné válásával, majd - ami kulturális szempontból relevánsabb - az Európa keleti felén létrejött föderációk (Csehszlovákia, Szovjetunió, Jugoszlávia) felbomlásával. A kormányok egyre több kormányközi szervezetben építik ki a kulturális együttműködés pilléreit, amelynek egyik sajátossága lehet a regionális

szintű, identitásépítő együttműködés⁴³. Különösen igaz ez az EU-ra, ahol azonban a sokféle európai megközelítés nem teszi lehetővé a Monnet-módszer („közösségi módszer”, a nemzetek feletti döntéshozatal) alkalmazását, vagy ahogy Fohr⁴⁴ fogalmazott, „a kultúra nem szén és acél”. Ugyanakkor az uniós intézmények szintjén megjelent a törekvés az európai kultúra Európán kívüli megjelenítésére, formálódik a közös európai kulturális külpolitika.

A civilek szerepe egészen különleges a nemzetközi kulturális együttműködésben. Ahol a kormányok egyedül nem képesek létrehozni párbeszédet, megértést és bizalmat alapuló, fenntartható kapcsolatokat, ott a civil társadalom szervezetei képesnek bizonyultak. Ahol az állami bürokrácia gátolja a kormányzati tisztviselőket jó szándékú kezdeményezéseik megvalósításában, ott a civil társadalmaknak gyakran nagyobb szabadsága van saját, hol idealisztikus, hol pragmatikus küldetésük megvalósítására. Az aktív kulturális diplomáciát folytató kormányok legitimitása változik az idők folyamán, és van, amikor a legitimitás a civil társadalom intézményeire marad, amelyek lassan és szervesen, alulról jönnek létre. Nyilván szükség van mindkét oldalra a sikeres politikához. A két alapvető megközelítés, államcentrikus (kulturdiplomácia) és a társadalom-centrikus (kulturális kapcsolatok) szembeállítás félrevezető, mert ma már nyilvánvaló, hogy a társadalmak a kormányokon, mint a nemzetközi kapcsolatok „kapuőrein” (Rosenau) kívül is érintkeznek. Ugyanakkor hipokrizis, hogy ne lenne „márkázás” vagy önérdék a kulturális kapcsolatokban. Új jelenség, hogy a nemzeti NGO-k mellett hatalmas INGO-k jelennek meg a nemzetközi kulturális együttműködésben. Bár a kultúra teremtése és közvetítése továbbra is civil feladat, de a kormány facilitátorként léphet fel, megkönnyítve, támogatva a kulturális együttműködést.

Sajátosságként írható le, hogy *a kultúra egyes területei különböző mértékben alkalmasak az együttműködésre*. Kétségtelen, hogy a nyelv erősen kötődik az identitáshoz, így nehezen építhető ki együttműködés ezen a területen (de pl. fordítások ösztönzése állami támogatással). Még az azonos nyelvet beszélő országok között is lehetnek nehézségek⁴⁵, hiszen a nyelv egy gondolkodásmódot is közvetít. A közvetítő nyelv – amely régen a latin volt, majd később a diplomáciában a francia vagy a kereskedelemben a portugál bizonyos régiókban, az angol nyelv mai szerepéről nem is beszélve – különleges megközelítést igényel, felvetheti a „nyelvi imperializmus” veszélyét. A kisebb, ritkább nyelvet beszélő államok ezért inkább csak a nyelvhez nem köthető területeken – mint a zene vagy a képzőművészet – tudnak könnyebben érvényesülni (pl. Olaszország).

A nemzetközi kulturális együttműködés terén különböző nemzeti modellek alakultak ki a politikai befolyás mértéke, a történelmi hagyományok szerint, amely *sokkal színesebb és összetettebb* mint a hagyományos diplomácia *intézményrendszere*.

⁴³ Pl. AU, AÁSZ, ASEAN

⁴⁴ Alain Fohr, a madridi Institut Français igazgatóját idézi HELLY, Damien: „From Who We Are to What We Do Together and How – Avenues for European External Cultural Relations” című cikkében. In: More Europe, http://www.moreeurope.org/sites/default/files/paris_debate_report_and_thoughts_june_2012.pdf. 2012. augusztus 1.

⁴⁵ Portugália, Brazília (helyesírás)

Vannak relatíve autonóm, „három lépés távolságra álló” ügynökségeken (például a British Council vagy az ICCR) keresztül működő modellek és vannak a külpolitika direkt befolyása alatt tevékenykedő szervekre épülő rendszerek mint például Franciaországé vagy Olaszországé. Egyes országok az összetett intézményi struktúrát építették ki (pl. Németország), mások szűk területen kis számú intézettel működő hálózatot hoztak létre (pl. skandinávok, Közép-Európa). Az egyik megközelítés erősen épít a civil szervezetekre, a kulturális külkapcsolatok kialakulása óta fontos szerepe van az NGO-knak (lásd Franciaország), míg más országok esetében egy felülről vezérelt, NGO-k nélküli (pl. Kína) vagy átalapítványokon keresztül (pl. USA hidegháború idején) működő rendszerekről beszélhetünk.

Az *együttműködés szabályozói is különlegesek* a kultúra területén. A kereskedelmi tranzakciónál a partnerek érdekeit a piac hangolja össze. A nem kereskedelmi kulturális együttműködés esetén a piaci tényezők jelentősége kisebb, ilyen esetben a kulturális értékeket, víziókat, érdekeket kell összhangba hozni. Ha mindkét oldalon van politikai akarat és érdek, akkor az együttműködés létrejön. Hiába van azonban közös politikai érdek a bilaterális kulturális együttműködésre, ha a kultúrában dolgozók érdektelenek a másik fél kulturális értékei iránt, ha a kulturális rendszerek kifejezetten különbözőek, ha nagyon eltér a kulturális szférában dolgozók és a közönség kulturális érdeklődése, ízlése, vagy egyszerűen csak műveletlenségről, tudatlanságról van szó. Negatív hatású lehet, ha az egyik kormány által támogatott együttműködésre csak azért kerül sor, mert van rá anyagi forrás, de nincs valós érdek vagy affinitás. A kulturális szervezetek meglehetősen opportunistá magatartást mutathatnak, ha kevés a pénzük vagy a kormány pozitív megítélését akarják elérni, amely legnagyobb megrendelőjük és finanszírozójuk.

5. A nemzetközi kulturális együttműködés konkrét szereplői, területei

A nemzetközi kulturális kapcsolatokban a kulturális tevékenység három dimenziója jelenik meg. Az egyik az *anyagilag támogatott kultúra*, azaz olyan kulturális tevékenység, amelyet a kormány vagy nem állami szereplők - alapítványok (művészetbarát, kulturális, jótékonyági), más szervezetek, akár egyének - támogatnak. Ez magában foglalja a hagyományos művészeti formákat, mint az előadó művészetet (pl. balett, színház), a vizuális művészeteket stb, amelyeket hivatásos művészek hoznak létre és közfinanszírozású szervezetek közvetítenek. A támogatók döntéseikkel erősen befolyásolják ezt a fajta kultúrát. Ez egy nagyon fontos kategória a nemzetközi kapcsolatok szempontjából, mert a kormány által támogatott kultúra, a kulturális örökségre épülő turizmus nemcsak a gazdaság szempontjából fontos, de azért is, mert hazatérve a turisták az adott nemzetről valamilyen impressziót visznek magukkal és ebben benne vannak természetesen a kulturális élettől kapcsolatos tapasztalatuk is.

A következő kategória a *kereskedelemben bekerülő kultúra*, mikor a kulturális javaknak van egy piaca. A kereskedelemben bekerült kultúra hatalma, befolyása egyértelmű, és éppen ez adja pénzügyi értékét is. A zene pl. egy nagyon fontos exportcikk a világban. A YouTube-on 2012-ben feltűnt koreai Psy a Gangnam styllal nagyon gyorsan felkerült a toplistákra, ami Dél-Koreát hirtelen reflektorfénybe helyezte, a K-pop globális

jelenséggé vált. Vagy idetartoznak a filmek is, amelyek nemcsak önmagukban piacképesek, de például az általuk bemutatott életstílus bizonyos termékek fogyasztását ösztönözheti. A kulturális javak kiemelése a kereskedelmi szerződésekből illetve a kulturális sokszínűségről szóló UNESCO egyezmény azt ismerik el, hogy a kulturális javak és szolgáltatások „értékeket, identitást és jelentést hordoznak, amelyek a szűk kereskedelmi érteken túlmutatnak”. Sokan érvelnek amellett, hogy a kultúrát nem gazdasági hasznosságán keresztül kell nézni. Ahogy Sir John Tusa, a londoni Barbican Központ korábbi ügyvezető igazgatója mondta „Mozart a zenéje miatt fogalom, és nem azért, mert turizmust hozott létre Salzburgban, vagy Van Goghot képeinek, színeinek fájdalmasága és intenzitása miatt tartjuk nagyra, és nem azért, mert a napraforgókat és a faszékeket népszerűvé tette. Az abszolút minőség a legfontosabb a művészet értékelésekor, minden más szempont érdekes, hasznos, de csak másodlagos.”⁴⁶ Amikor a kultúra kivételezettségéről, különleges kezeléséről beszélünk, akkor világossá kell tenni, hogy ez egy olyan harc, amit Franciaország másokkal együtt azért indított, hogy a kultúrát ne egy árunak tekintsük, amiből gazdasági haszon lehet, hanem annak elismeréséért, hogy az egyes országoknak joga legyen különleges védelmet nyújtani kulturális iparuknak.

Gazdasági válságok és a közpénzek csökkenése idején felértékelődik az a tény, hogy a kulturális szektorban számos lehetőség nyílik munkahelyek teremtésére és a gazdasági növekedés támogatására. A kulturális örökség, a kulturális és kreatív iparágak, a fenntartható kulturális turizmus és a kulturális infrastruktúra jelentős bevételt termel,⁴⁷ a fejlődő országokban különösen fontos, és segít a szegénység és a munkanélküliség elleni küzdelemben. „Indiában a kultúra és a filmipar az ország második legnagyobb stratégiai iparág az acélgártás után. Egy új kreatív gazdaság van felemelkedőben és meg kell teremtenünk ennek az új gazdaságnak az eszközeit” – mondta az UNESCO Főtitkára, Irina Bokova a 2013-as találkozón Hangzhouban. A kulturális szektornak csak korlátozott tőkebefektetésre van szüksége, mégis közvetlen hatása van a közösségekre, beleértve a különösen sérülékeny társadalmi csoportokat, nőket és marginalizált csoportokat. Ecuadorban például a hivatalos és civil kulturális tevékenységek 4,76%-kal járultak hozzá a 2010-es GDP-hez. Ugyanebben az évben a dolgozók 2,64%-a tevékenykedett kulturális területen, a dolgozó nők majdnem 60%-a⁴⁸. A kulturális projektek pozitív hatásúak a társadalmi beilleszkedésben,

⁴⁶ 'Mozart is Mozart because of his music and not because he created a tourist industry in Salzburg Van Gogh is valued because of the pain or intensity of his images and colours, and not because he made sunflowers and wooden chairs popular. Absolute quality is paramount in attempting a valuation of the arts; all other factors are interesting, useful but secondary.' Tusa, 1999, reproduced in Kelly and Kelly, 2000 cit. Michelle Reeves: Measuring the economic and social impact of the arts: a review (ISBN:0-7287-0873-6) 40.p. Arts Council England
<http://www.artscouncil.org.uk/media/uploads/documents/publications/340.pdf>

⁴⁷ A Pricewaterhouse Coopers 2008-as tanulmánya szerint a kulturális és kreatív iparágak a leggyorsabban növekvő szektorok a globális gazdaságban - 17,6%-os növekedési rátával a Közel Keleten, 13,9% Afrikában, 11,9% Dél-Amerikában, 9,7% Ázsiában, 6,9% Óceániában és 4,3% Észak- és Közép-Amerikában.

⁴⁸ UNESCO és Ecuador kormánya által kért 2012-es tanulmány.

felzárkóztatásban is, például Brazíliában 360 művészeti központot hoztak létre, hogy segítsék a hátrányos helyzetű vidékieket munkához jutni.

Nagyon gyorsan növekvő terület a *személyes kultúra*. Az emberek mindig is énekeltek kórusban, kézimunkáztak, táncoltak, zenéltek. Az elmúlt 15 évben az új médiatechnológia lehetővé tette, hogy otthon professzionális minőségű alkotást hozzon létre bárki, s azt széles körben megossza másokkal, hogy találjon egy platformot, ahol eladhatja azt. Ez egy olyan robbanásszerű növekedéshez vezetett a kulturális kreativitásban, sokszor magas minőségű alkotásokat létrehozva, hogy foglalkozni kell a kultúrának ezzel a szegmensével is.

A mai kultúra e három szférája természetesen különböző módon jelenik meg a nemzetközi kapcsolatokban turnék, koprodukciónak vagy határokon átnyúló vásárlások formájában.

A kormányközi kulturális együttműködésben részt vesznek a *nemzeti hatóságok* (minisztériumi osztályok vagy a kormányoktól „karnyújtásnyira működő” szervezetek mint pl. Művészeti Tanácsok), a *nemzeti kulturális intézmények* (amelyek külföldön támogatják államuk kultúráját és nyelvét mint a Nemzeti Színház, Nemzeti Múzeum, Nemzeti Zenekar vagy Nemzeti Könyvtár⁴⁹) és *egyéb hatóságok*, amelyekhez a nemzeti hatóságok a nemzetközi kulturális együttműködés mandátumát delegálták, ideértve a helyi és regionális önkormányzatokat. Természetesen vannak a kormányzati szereplőkön kívül olyan nem-kormányzati intézmények is, amelyek a hatóságoktól kapott jogosítvánnyal nemzetközi kulturális együttműködést folytatnak meghatározott kulturális célok előmozdítására, például a Louvre és a Guggenheim múzeumok hamarosan lerakatokat nyitnak meg Abu Dhabiban.

A kormányok közvetlen, konkrét részvétele a nemzetközi kulturális együttműködésben sok tényezőtől függ. Jelentős tényező a kormánytól nem közvetlenül függő intézményrendszer, a külföldi kulturális intézetek kiépítettsége. Európában a legtöbb kulturális intézet (elkülönülten a kulturális attasétól vagy a nagykövetségen belül működő kulturális tanácsostól) Londonban és Párizsban van. Berlin, Brüsszel és Róma szintén sok ország kulturális intézetének ad otthont. A másik oldalról megközelítve Franciaországnak van messze a legtöbb nemzeti kulturális intézete, amelyet Németország, Egyesült Királyság és Olaszország követ a sorban. Ausztria, Spanyolország hátrább foglal helyet. Kína az elmúlt csaknem 10 év alatt hatalmas összegeket költött a Konfuciusz Intézetekre, megkészsereződött a kínai nyelv és kultúra előmozdítására szánt források mennyisége. Ahol vannak kulturális intézetek, ott rendszerint a kormányok a legtöbb kulturális kezdeményezést közvetlenül az intézetekhez delegálják. Néhány esetben pótlólagos kormányzati forrásokat biztosítanak, s a kormány közvetlenül beszáll az együttműködésbe.

A kormányközi kulturális együttműködés kialakulásának egy másik meghatározó tényezője, hogy a kulturális esemény mennyire illik bele a kormánynak az adott országra vonatkozó fejlesztési és beruházási stratégiájába. Franciaország elkötelezett a frankofónia támogatására, hasonló a portugál, spanyol stratégia. Az egykori gyarmatokon kívül a nagy diaszpórák jelenléte is hatással van a kulturális külpolitika

⁴⁹ Pl. Szaúd-Arábia hatalmas összegeket fordít új múzeumokra és képtárakra.

stratégiájára, az expatriált közösségek jelenléte hatással van a kormányközi kulturális együttműködésekre lásd Németország, Törökország.

Feltételezhető, hogy a nemzeti kulturális politika és a nemzetközi kulturális együttműködéshez kapcsolódó politika ugyanazokon az elveken alapul, ugyanazon általános célok vezérik. Amelyik kormány a történelmi emlékek megőrzését hangsúlyozza a kortárs művészeti alkotással szemben, nagy valószínűséggel a kulturális örökséggel kapcsolatos tevékenységekkel összefüggő nemzetközi együttműködést preferálja.

A nemzetközi kulturális kapcsolatokhoz speciális témák kapcsolódnak, így a szerzői jogvédelem, a kulturális termékek ÁFA-ja, a kultúra támogatása az adópolitikán keresztül, a kulturális iparágak kezelése, a vízumfeltételek alakítása vagy az illegális műkincskereskedelem elleni fellépés.

Az elmúlt 15 évben drámai változások történtek a kulturális diplomaták munkájában is. Sok nagykövetségen a kulturális attasé inkább PR feladatokat lát el, s nem a kormányközi kulturális együttműködés fejlesztésén fáradozik. Alapvetően más hangsúlyokkal dolgozik egy attasé, ha a diplomáciai testülethez tartozik, mintha a kultúráért felelős minisztérium nevezi ki. A karrierdiplomaták inkább reaktív hozzáállást mutatnak, a kulturális minisztériumtól függő kollégáik proaktívabb szerepet játszanak. A fentiek inkább csak trendek, kivételek természetesen mindkét oldalon vannak. A kulturális attaséknak általában rengeteg feladata van az oktatási és tudományos együttműködés területén, ahol meglehetősen sok a bürokrácia és így kevesebb idejük jut a kulturális tevékenység alakítására. A kulturális attaséknak általában nincs meg az eszközük vagy idejük, hogy minden, a kétoldalú megállapodások keretében folyó cserét nyomon kövessenek. Ezzel a politikával kapcsolatban hagyományosan tanácsadói szerepük van. Bár a kulturális és kreatív iparágak (zeneipar, kiadók, divatcégek, dizájn tervezők, szoftverfejlesztők stb.) kezdik elveszíteni a nemzeti jelzőt, azonban támogatásuk a diplomáciai kapcsolatok részévé vált, gyakran a hivatalos kormánypolitika partnereként lépnek fel. Ilyen a filmipar vagy audiovizuális ipar, ahol közvetlen vagy közvetett állami támogatásról beszélhetünk és különösen azokban az esetekben, ahol közvetlen nyelvi érdek is jelentkezik. A kulturális attasék munkájának egyre nagyobb részét teszi ki más hazai szervezetek (pl. turizmus képviselők, kereskedelmi kirendeltségek) PR munkájának támogatása.

A kormányzati szervek sokszor nehezen vagy egyáltalán nem érzékelik a másik ország kulturális külpolitikájának finom elmozdulását, a társadalomban zajló folyamatokat és csak a saját megközelítésük bemutatására koncentrálnak, ezért a nem-állami szereplők rendkívül fontos szerepet játszanak ezen a területen. Részvételüknek azonban vannak kockázata is. Az NGO-k nem feltétlen az állam érdekeit képviselik, hanem sokszor saját érdekeiket tartják szem előtt, és nehéz ellenőrizni őket. Például az I. világháború előtt a nem-állami szereplők és a lelkes hazafiak sokszor úgy érezték, sokkal jobban átlátják a nemzetközi kapcsolatokat mint a szakapparátus és akár rettenetes károkat is okozhattak a kapcsolatok alakításában. Ezért az állam nem tűnhet el a kulturális együttműködésből, fontos szerepet töltsön be annak biztosításával, hogy a civil csoportok agendája együtt mozogjon a nemzeti politika prioritásaival és kihívásaival.

A kulturális diplomácia gazdag eszköztárába tartoznak hagyományosan a kulturális programmunka, a nyelvoktatás, a tudományos és felsőoktatási intézmények közötti kapcsolatok tudatos építése, a külföldi iskolák támogatása, az oktatási és ifjúsági csere, és napjainkban a multilaterális kultúrpolitika és a külügyi médiapolitika, továbbá sok ország épít a népszerű területekre kialakítván a sportdiplomáciától a gasztrodiplomáciáig újabb együttműködéseket.

A kulturális programmunka hagyományosan a kulturális diplomácia magvához tartozik. Nemcsak az adott ország művészetének⁵⁰, a kortárs művészeti tevékenységnek bemutatása, de a más kultúrákkal folytatott párbeszéd is ide tartozik. A programmunka egyik legfontosabb eszköze a *könyv és az olvasás támogatása*: könyvek és kulturális folyóiratok megjelentetése, külföldi olvasótermek és könyvtárak ellátása, könyvvásárokon való részvétel, fordítási támogatás, külföldi kiadók meghívása, felolvasókörutak, könyvtári összekötő-tevékenység. A kormányok a könyvkereskedelem terén a kereskedelmi, szerzői jogdíjhoz kötődő és pénzügyi aspektusok terén tudnak befolyást gyakorolni. Az államok nagy jelentőséget tulajdonítanak nemzetközi könyvprofiljuknak, jelentős összegeket investálnak a könyvvásárokbá és fordítások támogatására.

A programmunka része a *filmek, audiovizuális alkotások* támogatása, bemutatása külföldön, vagy a fesztiválokön való megjelenés.

Hagyományosan része a programmunkának a *vendégjátékok*, így a zenei együttesek turnéja, színházi együttesek, tánccsoportok külföldi fellépésének támogatása. Az előadóművészet előadásai (a táncművészetet kivéve) kevesebbet utaznak mint például a szépművészeti tárgyak, egyrészt a társulatok mozgatásának magas költségei miatt, másrészt határrendészeti eljárások is nehezítik azt (pl. schengeni egyezmény). A zene néhány elemében hasonló a szépművészethez, hiszen jól utaztatható, erős a

⁵⁰ Az öt nagyobb kulturális szektor

vizuális művészetek: festészet, szobrászat, fotográfia, digitális művészet, multimédia, dizájn (az 1850 előtti művészeti alkotások a kulturális örökséghez tartoznak)

előadóművészetek: drámai színház, klasszikus balett, kortárs tánc, bábszínház, a tárgyszínház, pantomim és mozgásszínház, utcaszínház, gyerekeknek szóló színház valamint a zenével kapcsolatos színház mint az opera és a zenés színház

kulturális örökség: építészeti alkotások, monumentális szobrok vagy festmények, régészeti struktúrák elemei, feliratok, barlangfestészet, épületegyüttesek (függetlenül attól, hogy ember vagy ember és természet együttes alkotása), régészeti feltárások, amelyek történelmi, esztétikai, néprajzi vagy antropológiai szempontból kiemelkedő egyetemes értéket jelentenek. Ide tartoznak azok a gyakorlatok is, amelyek közvetlenül vagy szellemi síkon kötődnek eseményekhez vagy élő hagyományokhoz, ideákhoz, hitvilághoz, művészi vagy irodalmi művekhez és a tájvédelemhez kapcsolódó tevékenységek. A múzeumok, galériák és archívumok releváns tevékenysége is ide tartozik

zene: különböző fajtája és formája a zenének, ideértve zenekari zene, kamarazene és szólólista zene (ideértve a korai, új és hagyományos zenét), klasszikus kóruséneklés, népzene és hagyományos kórus és hangszeres együttesek, jazz, pop és rock, világzene és keresztezésük illetve az előadóművészetekkel közösek mint az opera és a zenés színház

könyvek és olvasás: az irodalom megalkotása, terméké alakítása, promótálása és fordítása, legyen az széppróza vagy dokumentumkötet illetve minden olyan tevékenység, ami a könyvekről való társalgás vagy az olvasás támogatása.

magánszektor, kimutatható egy trend a klasszikusok irányába, de vannak sajátosságai. A nemzeti és európai sugárzás intézményei jól kiépítettek, a zenei felvételek cseréje jól működik és a képzés is nemzetköziesített (pl. zenei versenyek, fiatal zenészek cseréje). A nehézségek ellenére a nemzeti zenekarok eseti látogatása bevett gyakorlat.

A *fesztiválok, kongresszusok, szemináriumok* támogatása is lehet kormányzati feladat. A fejlődő országokban a nemzetközi együttműködés keretében a donor kormány sokszor tanácsadói, esetleg oktatási tevékenységet vállal.

A programmunka legalapvetőbb és legrégebbi része a *kiállítások bemutatása* külföldön illetve a művészeti alkotások és művészek *cseréje*. A kormányok kulturális diplomáciája főleg a nemzeti múzeumok és gyűjtemények anyagai alapján működik. A külföldi kiállítások és művészek kiválasztása a befogadó állam közönségének ízléséhez igazodik, és nem a hazai megítélés eredménye. A kulturális örökség bemutatásában a kormányok sokkal inkább központi szerepet játszanak mint más területeken. A történelmi, régészeti és néprajzi nemzeti múzeumok kivételezett helyzetben vannak gyűjteményeik egyedi és szimbolikus jellege miatt, de maguk is, mint kulturális intézmények ennek az örökségnek a részei. Az államoknak központi szerepük van a gyűjtemények szervezésben, megőrzésében és bemutatásában. Itt kell megemlíteni a kormányok szerepét az illegálisan megszerzett vagy lopott kulturális javak visszaszolgáltatásának kezelésében.

A kulturális külkapcsolatok tartalma sokat változott a kezdetek óta, ma a hagyományos területeken túl a vallások közötti párbeszéd is beletartozik. A világ egyes részein a kultúra és a vallás szinonimák. A vallás az élet minden aspektusát befolyásolja, ahol a kulturális kifejezés a vallásos hit egy külső megnyilvánulása. A hagyományos területek mellett ma már megjelennek a populárisabb műfajok (pl. sport, gasztronómia) is a kulturális külpolitikában. A sportban a legfontosabb versenyekre (Olimpiai Játékok, Világkupa stb.) globális figyelem irányul, így nem véletlen, hogy az országok harcolnak az olimpia vagy más fontosabb sportesemények (pl. Nemzetközösségi Játékok, Forma 1) megrendezési jogáért, amely eseményeken lehetőség van országuk bemutatására. Például 2014 és 2016 között Rió de Janeiro és egész Brazília számára fantasztikus lehetőség, hogy sportdiplomáciája és kulturális diplomáciája révén befolyásos szereplőként jelenik meg a XXI. század színpadán. Tágabb értelemben véve a kultúra fogalmát, a kulturális tapasztalást, annak részét képezi az étkezés is, amely a zene mellett elválaszthatatlan például a fesztiváloktól is.

A médiatechnológia fejlődése nem csupán technikai könnyebbséget jelent, hanem új tartalmakat, tematizálóképességet, a megfelelő tartalmakhoz illő adekvát formák megtalálását is igényli a kulturális diplomáciától. A külügyi médiapolitika feladata a globális kapcsolatrendszerek kiépítése, a külföldi országkép alakítása, a párbeszéd elősegítése, a sajtószabadság ösztönzése. Ne felejtjük el, hogy olyan világban élünk, ahol a percepció fontosabb mint a valóság, a tömegeket a Facebook és hasonló internetes források jobban befolyásolják mint George Lukács eredeti gondolatai. Általános értelemben megfogalmazhatjuk, hogy az aktuális kulturális események befolyásolják azt a környezetet, amiben a politikának működnie kell.

A multilaterális kultúrpolitika egyre összetettebb, a különböző szervezetek tevékenysége fokozódik, speciális kompetenciákat fejlesztenek ki (ET, UNESCO

normavezér ezen a területen). Regionális különbségek természetesen kimutathatók (például a kulturális egyezmények témáit illetően), de még a programok tekintetében is van hasonlóság (lásd kulturális főváros program több regionális szervezet keretében).

6. A kulturális diplomácia jövője

A kulturális diplomáciának egyre versengőbb, egyre táguló kulturális térben, egyre nagyobb gazdasági nyomás alatt, mind több civil szereplő mellett kell hatékonyan működnie. Az egyik legfontosabb, hagyományos eszköze a kulturális intézetek hálózata, amely napjainkban kihívás előtt áll. A kulturális intézetek szerepe némileg csökken, de legalábbis abba a térbe, amelyet olyan régóta elfoglaltak, sok más szereplő is bekapcsolódott, így nagyvárosok és régiók, hálózatok és alapítványok.

A kulturális intézetek brandépítése egyre több országban vált eminens feladattá. Például a Francia Intézet vagy a Balassi Intézet egységes logó alatt jelenik meg külföldön vagy az osztrák kormány 2001 májusától az országkép egységes megjelenítése érdekében a nemzetközi kulturális politikáját átszervezte, a nemzeti kulturális intézetekből és a külképviseletek kulturális osztályaiból létrehozta az Osztrák Kulturális Fórumot (Kulturforum).

A kormányok felismerték, hogy a kulturális és kreatív iparágak hozzájárulnak az exportcélokhoz és a nemzeti kulturális intézeteknek esetenként közvetlen szerepe lehet a kulturális termékek promótálásában a kereskedelmi vásárok és kiállítások révén. A kulturális és kereskedelmi érdekek ilyen konvergenciája gyakran mindkét fél számára előnyösen működhet. Ugyanakkor nehézségek adódhatnak abból, ha a kereskedelmi minisztérium a művészetet csak dekorációnak akarja használni a kereskedelmi célok támogatására és összekényszeríti a kereskedelem és a kulturális szektor különböző érdekeit, mechanizmusait. Ennek egyik következménye lehet, hogy a kulturális intézetek értéke néhány politikus szemében megnő. Ez persze új feszültségeket kelt és kérdéseket vet fel avval kapcsolatban, hogy mi is egy kulturális intézet legfőbb szerepe, miként működjön egy új partnerség a magánszektorral.

Ugyanakkor különböző okokból, de főleg a gazdasági válság nyomán sok nemzeti kulturális intézetet érint a költségvetési nyomás, a forráselvonások. Az anyagi források szűkülésével nyilván a programok is változnak, megnőtt a hangsúly a multilaterális programokon, nagyobb a hajlandóság más nemzetek kulturális intézeteivel, szervezeteivel való együttműködésre. Például az EU kulturális intézetei létrehozták a EUNIC-ot.

Ma már a kulturális együttműködés célja a kölcsönös megértés és együttműködés előmozdítása lehet, s kevésbé az egyoldalú előnyszerzés. A hangsúly most a fenntartható, kölcsönösen előnyös, nemzetközi művészeti partnerség kialakításán van, dialógus a monológ helyett. Néhány kulturális intézet már nem egyszerűen saját kultúrájának és nyelvének előmozdítójaként tekint önmagára, de egy csatornaként is, amely ösztönzi a befogadó állam művészetének és kulturális tevékenységeinek bemutatását. A Goethe Intézetek hálózata például küldetésének tekinti, hogy a

befogadó államban a partnerekkel kulturális együttműködést alakítson ki. Például olyan tevékenységekben is szerepet vállalnak, amely messze túlmegegy a német kultúrával kapcsolatos információ egyirányú terjesztésén, így vegyes szimpóziumokat vagy irodalmi esteket támogatnak vagy az előadó- és képzőművészetek terén közös vállalkozásokat támogatnak.

2001 szeptember 11. után felértékelődött a kultúrák közötti párbeszéd jelentősége, az iszlám államokkal való megértés javítása. Németországnak, Egyesült Királyságnak, Franciaországnak és Spanyolorzágnak, ahol jelentős iszlám közösségek élnek, nemcsak az iszlám országokkal való kulturális párbeszéd előmozdítása, de a hazai közvélemény (különösen a fiatalok) meggyőzése, megnyerése is fontos célja.

Konklúzió

Az elmúlt évtizedekben az ország hírnevének kezelése, az országimázs javítása a világban egyre jobban foglalkoztatja a kormányokat. Bár az országok mindig is odafigyeltek az imázsukra, az erre a célra fordított források egyre gyorsabban nőnek, új stratégiák, koncepciók születnek.

A nemzetállamok korszaka után a „versengő államok” (Cerny) korszaka köszöntött be, akiknek egy globalizált közegben piaci logika szerint kell működni, versengeni egymással a forrásokért, figyelemért, amelyek eléréséhez a kultúra kitűnő eszköz. Azaz a nemzetközi kulturális együttműködésnek vannak nem kooperatív aspektusai is - mint verseny a befolyásért, presztízsért, láthatóságért. Másrészt a kulturális területet jelentősen befolyásolja az a globalizációs diskurzus, miszerint megfelelő reputáció, elismertség nélkül ma már az állam nem képes ellátni a feladatát, a nemzetállam imázsának erősítése nélkül nem tud ellenállni a homogenizációs hatásoknak. Különleges helyzetet teremt a kulturális kapcsolatok menedzselésében, hogy egyre több kormány alkalmazza a kereskedelem területén kialakított módszereket, holott a kulturális diplomácia hagyományosan az államhoz és nemzethez kapcsolódik. A kulturális együttműködés a politikai céloktól a branding és PR célok felé tolódott el, miközben az együttműködés és a promótálás közötti választóvonal homályossá vált. A konzultatív ügynökségek nagy befolyása a nemzetközi kulturális együttműködés terén és a marketing illetve a kommunikáció bekapcsolása meglehetősen gyakorlat-orientálttá teszi az ország jóhírnevéért folytatott politikát.

A kormányközi kulturális együttműködés terepe és forrásai állandóan változnak. A hagyományosan aktív európai országok esetében a költségvetésük a hidegháború óta csökken, ami főleg a kulturális attasék és a külföldi kulturális intézetek költségvetését érinti. Míg az újonnan fellépő országok intenzíven befektetnek erre a területre lásd Kína, Dél-Korea, Törökország.

Az elmúlt néhány évben a kulturális diplomáciában gyökeret vert a stratégiai tervezés, a célországok kiválasztása, a speciális lehetőségek keresése. A költségvetési források és az aktivitás jelentősen megnőhetnek, ha a kormányok jó lehetőséget látnak az együttműködésben. A kormányok szívesen támogatnak kiemelt láthatóságú és PR hatású eseményeket, de általában kevésbé aktívak olyan tevékenységekben, amelyek

nem ígérnek azonnali, látható hatásokat. Pótlólagos hasznot hozhat a kormányoknak, ha összevont művészeti, kulturális vagy más speciális csomagot (kulturális napok, hetek, hónapok) állítanak össze külföldre abban a reményben, hogy a csomag nagyobb láthatóságot hoz és lehetőséget ad egyedi programoknak is.

A külföldi kulturális jelenlét többé már nem kizárólag a nemzeti kormány és ügynökségeinek terepe. Egyre gyakrabban és egyre inkább a politika, a gazdaság, vagy a civil társadalom területéről származó különböző érdekek vezérlik a legkülönbözőbb kulturális cseréket és együttműködési formákat.

A hagyományos kulturális diplomáciai akciók veszítenek politikai hatásukból, mivel a kulturális érdekeket jobban lehet érvényesíteni más, olcsóbb, kevésbé bürokratikus és professzionálisabb eszközökkel, a kulturális szervezetek közötti közvetlen együttműködés ösztönzésével és lehetővé tételével. A kormányzatok közvetlen kormányzati akciók helyett egyre inkább olyan tevékenységeket támogatnak, amelyeket a privát vagy non-profit kulturális szervezetek javasolnak és hajtanak végre. Ezeknek a nem-kormányzati tevékenységeknek a támogatása úgy tűnik egyre nő, mivel ez hasznot jelent a finanszírozó kormánynak, a kultúra résztvevőinek és a közönségnek is. A kormányok egyre többet segítenek művészeknek és a kulturális iparágaknak, hogy betörjenek új piacokra, a promóciós logika és a gazdasági érdekek megjelennek a kormány stratégiájában. A kormányok sokszor megpróbálnak profitálni abból, ha egy művésznek külföldön sikere van, és igyekeznek presztízst összekapcsolni az országgal (lásd Gangnam turizmus).

A 2013-as Hangzhou-i Nyilatkozat (UNESCO) a kultúrát a 2015 utáni ENSZ fejlesztési agenda negyedik elemének javasolja az emberi jogok, az egyenlőség és a fenntarthatóság mellett. Az új célrendszer az örökségre, a sokszínűsége, a kreativitásra és a tudás átadására alapulna és a kultúrát a politika középpontjába helyezné. A legtöbb politikus, és a kulturális terület szereplői is ösztönzik, hogy a fókusz olyan értékekre irányuljon mint fenntarthatóság, kulturális megőrzés, autonómia, kreativitás, szolidaritás és kulturális jogok – mindazok a dolgok, amelyek a nemzetközi kulturális kapcsolatokat mind lehetségessé, mind kívánatossá teszik –, amelyek jobb kapcsolatokat és több bizalmat hozhatnak létre a nemzetek között.